

УДК 81'362

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/28.208737>

Тетяна ПОМІРКОВАНА,

orcid.org/0000-0002-3658-9801

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) pomirkosha@email.ua

Уляна КЕЦИК-ЗІНЧЕНКО,

orcid.org/0000-0002-3173-3392

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) ulyanaket@gmail.com

МОДЕЛЮВАННЯ СМИСЛОВИХ ВІДНОСИН, ВИРАЖЕНИХ ПРИЙМЕННИКАМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті проаналізовано основні напрями дослідження смислових відношень, репрезентованих прийменниками в українській та англійській мовах, проаналізовано основні методи дослідження семантики прийменників та найважливіші здобутки в галузях відповідних досліджень, окреслено структурну багатозначність семантичних прийменникових варіантів в англійській та українській мовах. Семантика прийменника як окремого слова ґрунтується на значенні відношення, характер якого впливає із взаємодії лексичних значень слів у контексті. Опис семантики прийменника вимагає обліку всієї різноманітності його контекстних вживань, виявлення ієрархії і взаємодії елементів його значення. Визначено основні критерії у встановлюванні семантичних відношень, репрезентованих прийменниками. Відібрано основні відношення, об'єднуючи семантично споріднені значення. Для кожного визначеного відношення встановлено прийменники, які можуть їх передавати. Ці відношення та споріднені прийменники дають вихідну точку для виявлення почуттів, які можуть бути об'єднаними через прийменники. Перелік семантичних ролей ще недостатньо повний, але деякі семантичні ролі окреслено доволі чітко. Семантична невмотивованість прийменників абстрактного рівня часом призводить до вагань у виборі того чи іншого прийменника навіть серед самих носіїв мови. Про це свідчить і неусталеність їх ужитку в одному й тому ж прийменниковому звороті. Усе це підтверджує, що нині чинні класифікації смислових відношень у прийменникових конструкціях потребують доповнення й уточнення з урахуванням нових семантичних функцій прийменників.

У роботі також охарактеризовано умови для визначення категорій відношень, репрезентованих у прийменникових конструкціях в українській та англійській мовах.

Ключові слова: семантика, семантичні відношення, семантичні функції, інваріант, моделювання.

Tetyana POMIRKOVANA,

orcid.org/0000-0002-3658-9801

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Language

of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) pomirkosha@email.ua

Ulyana KETSYK,

orcid.org/0000-0002-3173-3392

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of English Language

of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) ulyanaket@gmail.com

MODELING SEMANTIC RELATIONS EXPRESSED BY PREPOSITIONS

The article investigates semantic relations conveyed by prepositions in text, the issue of functioning of prepositions in modern speech since the semantic and behavioral features of these words are less studied than their formal characteristics. The main purpose of this work is to analyze the basic methods of studying the semantics of prepositions

in linguistics, to outline the structural ambiguity of semantic prepositions, and to analyze the possibilities of modeling semantic relations. The article characterizes semantic relations expressed by prepositions and analyses the possible models for predicting the relations, identifying their arguments and recognizing the semantic types of the arguments. It outlines the structural polysemy of semantic prepositional variants in English and Ukrainian. The authors define the main criteria in determining semantic relations as reflexivity, symmetry, transitivity. The diversity of abstract relations must be considered when studying the systematic investigation of prepositional semantics, since the basic semantic subclasses of prepositional relations are preserved in English and Ukrainian by the universality of their logic inherent in the language. These general features are a prerequisite for a uniform description of prepositional systems in comparable languages. The inventory of 31 relations built on the word sense disambiguation task for prepositions and collapsing related senses across prepositions was defined. Given a preposition in a sentence, the task is to model the preposition relation and its arguments along with their semantic types, as a way to support the relation prediction. The authors consider that modeling semantic relations expressed by prepositions can help advancing text understanding tasks. The modern line of investigation may provide more possibilities for researchers interested in one language and/or in cross-linguistic studies, thus contributing to the development of lexicography, translation, and other fields of applied linguistics.

Key words: semantic, semantic relations, semantic functions, modeling, variants.

Постановка проблеми. У сучасній мові проблема статусу прийменника тісно пов'язана з питанням про його семантику. Надання прийменнику статусу слова (службового чи самостійного) означає виділення у нього не тільки граматичного, а й лексичного значення, оскільки лексичне і граматичне значення вважаються найважливішими властивостями слова.

Уся складність вивчення семантики прийменників пояснюється так званим подвійним її характером, в якому діалектично інтегруються лексичне та граматичне значення. Лексичним значенням прийменників відповідають деякі дуже загальні поняття, такі як простір, час, причина і т. д., які в комбінації з граматичним значенням прийменника постають як відносини з розподіленими актантними ролями, приписуються денотатам знаменних слів.

Під час вивчення такого пласта мови, як прийменники, необхідно враховувати цілу низку вимог, які впливають на якість і адекватність результатів дослідження. Опис семантики прийменника вимагає обліку всієї різноманітності його контекстних вживань, виявлення ієрархії і взаємодії елементів його значення. Увага теоретичної семантики, таким чином, справедливо переноситься на дослідження окремих, часто дуже вузьких груп, а інколи й окремих слів.

Аналіз досліджень. Попередній огляд літератури із цього питання показує, наскільки неоднозначним і суперечливим є навіть визначення прийменника як частини мови. Це пояснюється насамперед так званою біфункціональністю прийменника, тобто вживанням одного й того ж слова то як повнозначного, то як службового (Шуба, 1971: 8). Так, Карл Поллард виокремлює так звані порожні прийменники (*empty prepositions*), які, на його думку, сильно пов'язані з предикативним ядром, як, наприклад, у реченні «John relies *on* his father», коли прийменник *on* не може бути заміщений семантично близьким прийменником *in* або *over*. Він вважає такі при-

йменники відмінковими маркерами (*case markers*), які лексично прогнозуються предикативним ядром, тому не впливають на семантику речення. Повні прийменники він поділяє на дві групи:

– ад'юнкти (*adjuncts*) – прийменники, які мають слабкий зв'язок із предикативним ядром, наприклад як у реченні «The book lies *on* the table», де *on* може бути заміщений семантично близьким прийменником, оскільки присудок вимагає локального доповнення, а не конкретного прийменника;

– модифікатори (*modifiers*) – прийменники, значення яких не передбачається дієсловом, а значення, котре вони передають, може застосовуватися і до інших дієслів, наприклад як у реченні «John works *for* his father», де прийменник *for* може бути використаний з іншими дієсловами також: «John (*dances /bakes a cake / fixes the TV set*) *for* his father (Pollard et al., 1994: 48).

Українські дослідники препозиціоналізовані форми та сполуки класифікували на 1) власне прийменники і 2) функціональні еквіваленти прийменників (Балабан, 2007: 6). До власне прийменникових утворень належать ті, яким властиві зневираження лексичного значення; регулярність уживання у прийменниковій синтаксичній функції, неможливість вільної заміни первинного прийменника, що входить до складу сполуки або відмінкової форми. Функціональні еквіваленти прийменників – це препозиціоналізовані форми та сполуки, що демонструють зневираження лексичного значення, більш-менш регулярне вживання у прийменниковій позиції та наявність відповідника (дублета) з-поміж власне прийменників або сполучних службових слів, який простіше передає відповідну семантику.

Аналіз смислових відношень, репрезентованих прийменниками, засвідчує, наскільки різноманітні ці відношення, наскільки непередбачувані можливості самих прийменників. Усе це підтверджує, що нині чинні класифікації смислових відношень у прийменникових конструкціях потребують допо-

внення й уточнення з урахуванням нових семантичних функцій прийменників.

Мета статті – аналіз основних методів дослідження семантики прийменників у мовознавстві, окреслення структурної багатозначності семантичних прийменникових варіантів та аналіз можливостей моделювання смислових відносин.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу прийменників предметом дискусії часто постає питання про організацію їхньої семантичної структури. Оскільки наше дослідження виконане в плані семантики, то **семантична структура у прийменника** визначається в роботі як структурна багатозначність семантичних прийменникових варіантів, в основі виділення яких лежить один тип семантичних прийменникових відношень (просторових, часових, причинних та ін.)

Кожна мова має свою традиційно сформовану в аспекті норми систему прийменникових відношень. Розроблення докладної класифікаційної схеми прийменникових відношень можливе лише за наявності глибоких описів семантики окремих прийменників. Під лексичним значенням прийменника розуміється інформація про конкретний вид відношення між об'єктами. Значення прийменників також характеризується наявністю синтагматичних та прагматичних аспектів, які зумовлюють сполученість прийменників з іншими словами для побудови мовних висловлювань.

Основними критеріями у визначенні семантичних відношень є **рефлексивність, симетричність, транзитивність** (Поміркована, 2010: 26).

У семантичній системі прийменників відкривається складний аспект абстрактних відношень, що виражають суспільне розуміння найрізноманітніших зв'язків між предметами. Ця розмаїтість повинна враховуватися під час вивчення системного дослідження семантики прийменника, оскільки основні семантичні підкласи прийменникових відношень зберігаються в англійській та українській мовах через універсальність їхньої логіки, властивій мові загалом. Ці загальні ознаки є передумовою однакового опису систем прийменників у зіставлюваних мовах.

Очевидно, тому широко прийнятими класифікаціями прийменників у граматиках російської, англійської та української мов є класифікація за семантичними ознаками. Так, у межах загального семантичного критерію наявна класифікація прийменників за абстрактністю/конкретністю відношень, що передаються прийменниками.

Для вивчення таких відношень ми вибрали 34 англійські прийменники. Також були відібрані основні, на нашу думку, відношення, що об'єднують

семантично споріднені значення. Для кожного визначеного відношення встановили прийменники, які можуть їх передавати. Ці відношення та споріднені прийменники дають вихідну точку для виявлення почуттів, які можуть бути об'єднаними через прийменники. Деякі значення не передають чітко одне відношення, оскільки визначення містять ідіоматичні або образні вживання. Перелік семантичних ролей ще недостатньо повний, але деякі семантичні ролі окреслено доволі чітко. Визначені нами відношення разом із прикладами подано в табл. 1.

Таблиця 1

Тип відношення	Приклади
діяльність	<i>He is good at dancing.</i>
агенс	<i>It can be opened by her.</i>
характерна риса	<i>Fields of flowers bloom around the world every spring.</i>
бенефактив	<i>He speaks for me.</i>
причина	<i>He died of flu.</i>
зв'язок з	<i>I found it among other books.</i>
ціль (призначення)	<i>He was leaving for Madrid.</i>
напрямок	<i>He went towards me.</i>
кінцевий стан	<i>He was perplexed, but not driven to despair.</i>
експерієнцер	<i>He doesn't want to show feelings for you.</i>
інструмент	<i>This is like emptying the ocean with a teaspoon</i>
рух	<i>All freight in this area now travels by road.</i>
місцезнаходження	<i>He lives somewhere in the country.</i>
манера	<i>She dresses like a boy.</i>
середовище/спілкування	<i>I found it on Facebook</i>
кількість	<i>Cases increase by 30 in Wiltshire</i>
об'єкт дієслова	<i>A full archaeological investigation of the site was planned for the summer</i>
опонент/ контраст	<i>We're struggling with money problems</i>
учасник / супровід	<i>She spent her early years in Alabama with her parents.</i>
частина цілого	<i>Black Sheep of the Family</i>
фізична підтримка	<i>The bed was against the wardrobe.</i>
володар	<i>She was a daughter of one of my friends.</i>
одержувач	<i>It was given to him.</i>
професійний аспект	<i>He worked in publishing for fifteen years.</i>
мета	<i>It is not suitable for living.</i>
відділення	<i>Now he is free from the stifling atmosphere of his homeland.</i>
вид	<i>The State of Utah lost one of its own noble public servants.</i>
джерело	<i>Etymologically the word 'bias' has been derived from the French word "biais".</i>
темпоральність	<i>They arrived on Monday.</i>
зміна стану	<i>He recovered from the shock.</i>
тема (стосовно)	<i>This is an excellent prompt to consider for an essay on war.</i>

Відношення може бути симетричним або асиметричним. Ця категорія оформляє опозиції, подібні до англійських прийменників *of : to* або *by : on*. Перехідність – здатність відношень бути перенесеними на інший предмет. У разі неперехідності відношення є стабільним, якому протиставляється відношення незавершеності. Це виражається опозицією англійських прийменників *on : to* і *by : of*. Коннексивність (співвідношення, зв'язок) може бути встановлена як взаємозалежна, так і неважкопов'язана, якщо прямий зв'язок між прийменниками не є можливим, наприклад опозиція англ. *under : over*; укр. *над : під*. Варіативність – відношення між двома групами об'єктів або двома окремими предметами. У першому випадку це відношення недетерміноване й варіативне, у другому – детерміноване й неваріативне. Це відношення характерне для англ. *between : through*; *about : against*. При цьому *through* і *against* утворюють дві єдності по відношенню один до одного, а *between* і *about*, навпаки, – дві множинності (Поміркована, 2010: 46).

Множинність може бути представлена як відношення між одним і декількома предметами або між декількома й одним. У першому випадку воно називається множинним, а в другому – одиничним. Ця категорія необхідна, щоб точніше описати опозицію між прийменниками «широкого» значення: синсемантичними й прийменниками точними – асемантичними. Відношення узагальненості може бути встановлене між двома довільно вибраними предметами. Якщо ж відношення встановлюється між довільно вибраним предметом і предметом, чимось зумовленим, то воно буде називатися специфічним або особливим.

До групи абстрактних прийменників належать ті прийменникові конструкції, у семантичній структурі яких індивідуальне значення не є статичним і чітко вираженим (Щукіна, 2004: 64). Окрім передачі тих чи інших семантичних відношень, абстрактні прийменники вживаються також для передачі загальних граматичних відношень. Ці властивості абстрактних прийменників сприяють розвитку їхньої багатозначності в аспекті передачі найрізноманітніших відношень. Взяті окремо, без контексту, такі прийменники не дають можливості визначити точне їх значення або ж установити певний тип семантичних відношень, які вони виражають, а отже, уточнити їхню семантику можна лише в умовах певного контексту. Як правило, до абстрактних прийменників в англійській мові відносяться синсемантичні прийменники.

Незаперечним залишається те, що англійські *for, at, in, of, to, by* та українські прийменники *з, із, зі, за, по, на, в, під, від, над, об, між* серед

прийменників цього ряду характеризуються найвищим ступенем десемантизації порівняно з прийменниками англ. *save, till, down* / укр. *понад, наді, надо, поза, поміж, з-за, із-за, з-під, із-під, посеред, повз, з-перед, задля, поверх*, семантика яких не є настільки абстрактною.

Значення абстрактних прийменників коректно визначити можна лише за наявності початкового і кінцевого елементів (керуючого і керованого слів) прийменникової конструкції або (рідше) достатнім для виявлення значення може бути кінцевий елемент такої конструкції. Внаслідок надзвичайно широко розвинутої багатозначності і високого ступеня абстрагованості семантичний обсяг цих прийменників залежить від семантичного змісту компонентів прийменникової конструкції, які допомагають конкретизувати значення абстрактного прийменника. Семантична невмотивованість прийменників абстрактного рівня часом призводить до вагань у виборі того чи іншого прийменника навіть серед самих носіїв мови. Про це свідчить і неусталеність їх ужитку в одному й тому ж прийменниковому звороті (Поміркована, 2010: 54).

Натомість чимало прийменників англійської мови не є беззмістовними у семантичному плані. Оскільки вони мають конкретні значення, то можна чітко визначити той тип семантичних відношень, який вони виражають.

Серед конкретних відношень найбільш важливими є тривалість і партитивність. Тривалість як тип відношення має місце тоді, коли опозиція встановлюється між відношеннями закінченості й незакінченості. Цей тип відношень є фундаментальним. Тривалість симетрична й транзитивна, а нетривалість – асиметрична й інтранзитивна. Ця категорія в українській мові представлена прийменниками *під: над*. Партитивність як тип відношення має місце тоді, коли наявна опозиція між цілим і частиною. Так, англ. *over* указує на частковість у просторі, часі або в ряді, а прийменник *under* – на тотальність.

Окрім цих основних типів відношень, англійські та українські асемантичні прийменники здатні до конкретного вираження й інших типів відношень. Так, наприклад, прийменник *bar* виражає відношення виключення об'єктів із ряду суміжних; *but* – відношення протиставлення; *circa* – відношення апроксимативності, або неточності, приблизності; *falling* – каузальні відношення; *plus* – відношення додавання; *onto* – вказує на місце перебування та спрямованість дії і т. ін. В українській мові за допомогою прийменника виражаються відношення дії до предмета: *зняти з дерева, покласти на стіл, записати в зошиті*; від-

ношення між предметами: *яблуко з дерева, ящик у столі, запис у зошиті*; ознаки предмета: *пісня без слів, багатий на ліси, червоний від морозу*.

Таким чином, прийменники конкретного значення виражають індивідуалізовані відношення між керуючим і керованим словами прийменникових конструкцій. Сильна семантика таких прийменників на зразок *like* може навіть сприяти їх ад'ективації, тобто вживанню як самостійної частини мови – прислівника та члена речення: *He was like a man possessed by demons in Biblical times – a man invaded by some presence from Outside*.

Ще більш конкретними є асемантичні складні прийменники, які прийнято називати згрупованими прийменниками, що описують відношення між речами з різних поглядів. А найбільш самостійними у семантичному відношенні є прийменникові звороти. Таким чином, серед конкретних прийменників можна виділити групи у напрямі більшої конкретизації відношень, що вони виражають: прості асемантичні прийменники, складні асемантичні прийменники, до складу яких входять згруповані прийменники і прийменникові звороти як найбільш конкретні.

Визначені типи семантичних відношень можуть бути зіставлені з граматичними (син-

таксичними) категоріями. Множинність можна співвіднести з числом, перехідність – із видом, симетрію – зі способом, коннексивність – із часом, тривалість – із порівнянням, варіативність – із детермінацією імен і дієслів, загальність (*generalite*) – із категорією особи, паритивність – із формами зменшувальними й збільшувальними.

Висновки. Проаналізовані різні типи семантичних відношень, які можуть установлюватися у прийменникових конструкціях, свідчать про те, що прийменники мають певний семантичний зміст, інколи яскравий, інколи менш прозорий, який можна назвати їх лексичним значенням. Під час визначення категорій відношень слід дотримуватися таких умов: 1) ці категорії повинні бути незалежними від понять синтаксису, відмінків, класів слів; 2) види відношень не мають ґрунтуватися на інтуїції; 3) їх варто характеризувати як кожний тип відношень окремо, так і всі разом. Для нас головним є встановлення відношень у системі, що показувала б, з одного боку, різний ступінь їх абстракції, а з іншого – їхній взаємний зв'язок і механізми виведення інваріантного значення прийменника. Це означає, що поняття відношення є невід'ємним від понять системи і структури мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; НАН України, Ін-т української мови. Київ, 2007. 19 с.
2. Поміркована Т. В. Типологія семантико-граматичних відношень у прийменникових конструкціях англійської та української мов : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 200 с.
3. Шуба П. П. Предлог в белорусском языке : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.03. Минск, 1971. 41 с.
4. Щукіна І. Спеціалізованість причинових прийменників у трансформації. *Лінгвістичні студії*. 2004. Вип. 12. С. 64–68.
5. Pollard K., Sag I. *Head-driven phrase structure grammar*. Chicago : University of Chicago Press, 1994. 96 p.
6. Srikumar V., Roth D. Modeling semantic relations expressed by prepositions. URL : https://doi.org/10.1162/tacl_a_00223.

REFERENCES

1. Balaban G. S. *Dynamichni protsesy v priyemenikoviy systemi suchasnoy ukraynskoy literaturnoy movy* [Dynamic processes in the prepositional system of modern Ukrainian literary language]: avtoreferat dissertatsii kand. philol.nauk: spets. 10.02.01/ Balaban Galyna Stepanivna. – NAN Ukraine, Ukrainian language institute . – K., –2007. – 19 p. [in Russian]
2. Pomirkovana T. V. *Typologiya semantiko-gramatichnyh vidnoshen u priyemenikovih konstruktsiyah angliyskoiy na ukraynskoyi mov* [Typology of semantic-grammatical relations in prepositional constructions of English and Ukrainian languages]: dissert. kand. philol.nauk: spets. 10.02.17/ T. Pomirkovana. – Kyiv. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2010. - 200 p. [in Ukrainian].
3. Shuba P. P. *Predlog v belaruskom yazyke* [The prepositions in the Belarusian language]: avtoreferat dissertatsii doctora. philol.nauk: nauk. spets. 10.02.03/ P. Shuba. –Minsk, 1971. – 41 p. [in Russian].
4. Shchukina I. *Spetsializovanist prichinovyh priymennykiv u transformatsiyi* [Specialization of causal prepositions in transformation] / *Lingvistichni studiyi: Zb. nauk. prats. Vypusk 12 / Ukl.: Anatoliy Zagnitko (nauk. red.) ta in.* – Donetsk: DonNU, 2004. – pp. 64-68. [in Ukrainian].